

YENİSEY VE KIRGIZİSTAN YAZITLARINDA YÖNELME HÂL EKİ NÖBETLEŞMESİ*

Inscriptions in Yenisey and Kyrgyzstan Dative alternation

SümeYra ALAN**

Dil Araştırmaları, Bahar 2019/24: 123-130

Öz: Türkiye Türkçesinde hâl kavramı, bir ismin cümle içinde başka bir kelimeyle ilgi kurmak üzere veya ek alarak girdiği durum olarak tanımlanırken, durum ekleri ise; genellikle adlarla tümcenin asıl ögesi olan yüklem arasında ilişki kuran, tümce içindeki isimleri diğer sözcüklere değişik anlam ilişkileri çerçevesinde bağlayan biçimbirimler olarak tanımlanmaktadır. Türkiye Türkçesinde ismin yalın hâl, araç, bulunma, çıkma, eşitlik, ilgi, yönelme, yükleme ve yön gösterme hâli olmak üzere dokuz hâli vardır. Bu hâl durumlarına gelen ekler kendi kazandıkları anlam dışında yeni anlamlar ifade etmeye de yararlar. Hâl eki nöbetleşmesi olarak da özetleyeceğimiz bu durum Yenisey ve Kırgızistan Yazıtlarında da gözlenmiştir. İsmi yönelme hâli (datif) olarak tanımlanan hâlin yalın hâl (nominatif), bulunma (lokatif), ayrılma (ablatif) ve ilgi (genitif) durumları yerine kullanılması makalemizin ana temasını oluşturmuş olup yazıtlarda yer alan örnekler elimizdeki diğer çalışmalarla karşılaştırılmalı olarak incelenmiş, incelenen metinler örneklerle tanıklanmış, okuma ve yorum farklılıkları belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yenisey Yazıtları, Kırgızistan Yazıtları, Hâl Eki Nöbetleşmesi

Abstract: The concept of case in Turkish is defined as the situation in which a name enters into a sentence in order to establish interest in another word or by taking a supplement; case suffixes are usually defined as formulas that link the names in the sentence to the other words within the framework of different meaning relations, establishing a relationship between the names and the predicate as the main element of the sentence. In Turkish, there are nine case suffixes nominative case, instrumental case, locative case, ablative case, equative case, genitive case, dative case, ablative case and directive case. The annexes of these states also serve to express new meanings outside the meaning of their own. This situation, which we will summarize as the alternation of case suffix, was observed in the inscriptions of Yenisey and Kyrgyzstan. The fact that the name is defined as a form of dative case in a nominative case, locative case, ablative case and genitive case instead of using the main theme of our article has formed the examples in the inscriptions have been examined comparatively with the other studies, the texts examined with examples, reading and interpretation differences are indicated.

Key words: Inscriptions of Yenisey, Inscriptions of Kyrgyzstan, Alternation of case suffix

* Yaptığımız çalışma için Emine Mozioglu'nun yayımladığı Altay Yazıtları da taranmıştır. Ancak Altay Yazıtlarında yönelme hâl ekinin (datif) nöbetleşme durumuna rastlanmadığı için eserden örneklendirilme yapılamamış ve başlığa dahil edilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kormuşin, İgor, Emine Mozioglu, Rişbek Alimov, Fikret Yıldırım (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. Ankara: BilgeSu Yayınları.

** Arş. Gör. Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum/TÜRKİYE, El-mek: sumeyra.alan@erzurum.edu.tr, Gönderim Tarihi: 01.11.2018 / Kabul Tarihi: 25.12.2018

Giriş

Dillerde herhangi bir unsurun başka bir unsurla nöbetleşmesi veya onun yerine kullanılması yaygın bir özelliktir. Morfolojik düzeyden leksikal düzeye birçok seviyede diğ erinin yerine kullanılma ve birbirinin yerine geçme, her zaman söz konusudur. Türkçede *zaman kayması*¹ olarak da belirtilen {-yor} ş imdiki zaman ekinin gelecek zaman {-AcAk} eki yerine kullanımı çok sık rastlanan birbirinin yerine geçme durumlarından biridir. Örnekle izah edecek olursak; *Yarın İstanbul'a gideceğim* yerine *Yarın İstanbul'a gidiyorum* vb. Aynı durum hâl eklerinde de gözlenmektedir. İsm in başka kelimelerle ilgi kurmak üzere aldığı ekler *hâl ekleri* adı verilmektedir. Normal şartlarda her hâl ekinin kendi belirttiği bir anlam doğ rultusunda kullanılması gerekirken Türk lehçelerinde hâl ekleri arasında nöbetleşmeler görülmektedir. Burada nöbetleşme sözcüğü “hâl eklerinin birbirlerinin yerine kullanılması” anlamını taşımaktadır. Türkçedeki hâl ekleri eşzamanlı olarak hem kendi asli işlevlerini sergilerler hem de diğ er durum eklerinin yerine görev üstlenirler.

Benzer durum makalemizin konusunu oluşturan Yenisey ve Kırgızistan Yazıtlarında da böyledir. Yenisey Yazıtları ifadesiyle, daha çok bugünkü Tuva ve Hakasya sınırları içerisinde bulunan yazıtlar anlaşılmaktadır. Bu yazıtların büyük bir bölümü Sargal-Aksı'dan² başlayarak Şançi bozkırlarına kadar 200 km.lik bir alanda toplanmakta olup bu yazıtların tarihlendirilmesi, etnik ve siyasi aidiyeti gibi genel meseleler henüz aydınlığa kavuşturulmamıştır. Kormuşin'in eserinde bahsedildiği kadarıyla 73 adet (Kormuşin, 2016), diğ er bir eserinde bahsedildiği kadarıyla 56 (Kormuşin, 2017), Aydın'ın eserinde bahsedildiği kadarıyla ise 154 tanesi numaralandırılmış 21 tanesi numarasız 175 adet yazıt bulunmaktadır. Sayısı her geçen gün daha da artan bu yazıtlar Vasilyev'in verdiği bilgiye göre 250 civarına ulaşmıştır (Aydın 2015: 27). Kırgızistan'da bulunan Türk runik yazıtları ise coğrafi kritere göre Talas, Isık Göl ve Koçkor yazıtları olmak üzere 3 grupta tasnif edilmektedir. Çalışmamızda; Kırgızistan Yazıtları için Risbek Alimov'un *Kırgızistan Yazıtları*³ 4 adlı eseri, Yenisey Yazıtları için ise; içerdiği yazıt sayısı fazlalığından dolayı Aydın'ın *Yenisey Yazıtları* adlı eseri temel alınmış olup okuma ve yorum farklılıkları Kormuşin'in *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları* adlı eseriyle karşılaştırılmış, önemli hususlar dipnot olarak gösterilmiştir. Yönelme hâl eki (datif) olarak kullanılan {+GA} ekinin yazıtlarda; bulunma (lokatif), ayrılma (ablatif), ilgi (genitif) ve ismin yalın hâli (nominatif) şeklinde kullanımı örneklerle tanıklanmıştır. Ancak E-41 (Hemçik-Çirgak) ve E-13 (Çaa-Höl I) yazıtı Kormuşin 2017'de bulunmadığından Kormuşin 2016'dan faydalanılmıştır. E-15 (Çaa-Höl III) yazıtı Kormuşin'in iki eserinde de bulunmadığından Aydın'da bulunan

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğurlu, 2003; Johanson, 1921; Johanson, 1994.

2 *Sargal-Aksı*: Tuva'nın başkenti Kızıl'dan 60 km. uzakta bulunan yerin adıdır.

3 Eserde toplam 43 yazıtı yer verilmiştir. Bunlar;
Talas Bölgesi Yazıtları: Talas-1, Talas-2, Talas-3, Talas-4, Talas-5, Talas-6, Talas-7, Talas-8, Talas-9, Talas-10, Talas-11, Talas-12, Talas-13, Talas-14, Talas-15 (Kuru Bakayır Kaya Yazıtları), Talas-16 (Taş Maske Üzerindeki Yazıt), Talas-17 (Çaçıkey Kaya Yazıtı),
Isık-Göl Bölgesi Yazıtları: Koy Sarı Yazıtı, Ak Ölon Yazıtı,
Koçkor Bölgesi Yazıtları: Koçkor-1, Koçkor-2, Koçkor-3, Koçkor-4, Koçkor-5, Koçkor-6, Koçkor-7, Koçkor-8, Koçkor-9, Koçkor-10, Koçkor-11, Koçkor-12, Koçkor-13, Koçkor-14, Koçkor-15, Koçkor-16, Koçkor-17, Koçkor-18, Koçkor-19, Koçkor-20, Koçkor-21, Koçkor-22, Koçkor-23, Koçkor-24.

4 Kormuşin, İgor, Emine Mozioglu, Risbek Alimov, Fikret Yıldırım (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. Ankara: BilgeSu Yayınları.

E-15 (Çaa-Höl III) yazıtındaki *datif-ablatif* nöbetleşmesi örneğinin karşılaştırılması yapılamamıştır. Bunun dışında hâl eki nöbetleşmeleri ile ilgili yapılan çalışmalara da imkan ölçüsünde değinilmeye çalışılmıştır.⁵

Durum ekleri ile ilgili olarak “hâl ekleri” ifadesini kullanan Ergin’e göre ismin hâlleri ismin diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumlardır. İsim bu münasebetleri bazen eksiz olarak, fakat çok defa da ek alarak ifade eder. İsimleri çeşitli münasebetler için türlü hâllere durumlara sokan bu ekler hâl ekleri denir. Hâl ekleri ismi isimlere, edatlara ve özellikle fiillere bağlayarak bir çok ilişki kurar ve bu ilişkilerden bir çok isim, edat ve fiil grupları ile cümleler doğar. Ancak hâl ekleri asıl olarak ismi fiile bağlayan eklerdir diye belirterek ad durumlarını; “Nominatif hâli (*yalın hâl*), genitif hâli (*ilgi hâli*), akkuzatif hâli (*yapma hâli*), datif hâli (*yaklaşma hâli*), lokatif hâli (*bulunma hâli*), ablatif hâli (*uzaklaşma hâli*), instrumental hâli (*vasıta hâli*), ekvatif hâli (*eşitlik hâli*), direktif hâli (*yön gösterme hâli*) şeklinde sıralar (Ergin, 2008: 227-228).

Yönelme durumu; eylemi bildirdiği iş, oluş ve durumun yöneldiği yer, doğrultu açılarından tamamlayan tümleçlerin bulunduğu durumdur. Türkçede yönelme durumu tümlecin üzerine getirilen -a (e) ekiyle belirtilir. Yönelme durumunu bulmak için yükleme nereye, kime soruları sorulur (Hengirmen, 1999: 435). Adın bu durumu; yönelme görevinde yer tümleci oluşturur. Anlamca kaynaşmış veya deyimleşmiş birleşik fiiller oluşturur. Adı fiile “zaman” ve “süre” işlevi ile “amaç, maksat bildirme” ilişkisi ile “-dan dolayı”, “-dığı için”, “sebebi” ilişkisi ile bağlar. Fiildeki hareketin yönünü belirler. Aynı adın art arda tekrarından oluşan zarf görevinde ikilemeler kurar. “Aç karnına, bir bakıma, boş yere, başlı başına, bunun üzerine, yalnız başına” gibi kalıplaşmış yalın ya da birleşik zarflar oluşturur. Dek, değin, doğru, göre, kadar, karşı, rağmen ve üzerine edatlarıyla zarf görevinde edat grupları oluşturur. Adı fiile “fiyat, miktar” ve “oran” bildirerek bağlar. “Açısından, ayrıca, bakımından; -maktansa, ile, karşı (zıtlık), süreklilik, şartıyla, beraberlik” gibi çeşitli anlam ve ifadelerle adı fiile bağlar ve zarf görevi yapar (Korkmaz, 2003: 280-289).

1. Yönelme Hâl Ekinin (Datif) Bulunma Hâl Eki (Lokatif) Yerine Kullanılması

Adın -de (lokatif) durumu, ismi fiile bağlayan ve genellikle fiilin, kendi içinde, üstünde, üzerinde oluştuğunu belirtmek üzere ismin girdiği durumdur ve genellikle fiilin oluştuğu yeri gösterir. Ancak onun çeşitli kelimeler arasında türlü anlam ilgileri kurduğu da görülmektedir: Uzunluk, süre, zaman, durum, yer düşüncesi verir (Ediskun 1999: 111). Aşağıda Yenisey Yazıtları’nda geçen yönelme hâl ekinin bulunma hâl eki ile nöbetleşme örnekleri sunulmuştur:

üç yétmiş yaşımka adrıtım “Altmış üç yaşım^{da} öldüm” (Y_{YAZ} 3/4)

teñri élimke kazgakım oğlumın öz oğlum altı biñ yuntum “Kutlu yurdum^{da} kazancım, çocuk(lar)ım (ve) altı bin atım” (Y_{YAZ} 3/5)⁶

5 Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdem, 2015; Kara, 2018; Aydın Özkan, 2017; Gürleyen, 2017; Korkmaz, 2000; Demirci, 2007; Nalbant, 2018; Fillmore, 2003; Croft, 2012; Kahraman, 1996; Doğan, 2011.

6 Kormuşın, bu cümlelerin çevirisini “Tanrı [koruyan] devletim için kazancım benim oğullarım, usta oğulların ne çok (?), altı bin atımdır” şeklinde vermiştir (Kormuşın 2017: 219). Kormuşın’ın çevirisine dikkate alındığında *datif eki lokatif* anlam bildirmek yerine amaç bildirmektedir.

agı<lı>mga altmış at bindim “Ağılımdaki altmış ata bindim” (Y_{YAZ} 41/9)⁷
tokuz yéigirmi yaşımga ögsüz bolup “On dokuz yaşımda annesiz kaldım” (Y_{YAZ} 45/2-3)

katıgılanıp otuz yaşımga<a> öge boltum “Çalışıp çabalayıp otuz yaşımda öge oldum” (Y_{YAZ} 45/3)

bir yétmiş yaşımga kök teñride küñe azdım esizim e “Altmış bir yaşımda mavi gökteki güneşten ayrıldım. Ne yazık!” (Y_{YAZ} 45/5)

töpüt üpede (?) birke tükendim e “Tibet ülkesinde (?) öldüm” (Y_{YAZ} 149/6)⁸

2. Yönelme Hâl Ekinin (Datif) Ayrılma Hâl Eki (Ablatif) Yerine Kullanılması

Cümlede isim soylu kelimelerin, yüklem belirttiği için nereden kaynaklandığını gösteren ve genellikle uzaklaşma, ayrılma ve sebep ifade eden hâle “Ayrılma Hâli (Ablatif)” adı verilmektedir. Türkçede bu hâl +DAn ekiyle yapılır (Topaloğlu, 1989: 50-51). Aşağıda Yenisey ve Kırgızistan Yazıtları’nda geöen yönelme hâl ekinin ayrılma hâl eki ile nöbetleşme örnekleri sunulmuştur:

egök katun yerimke adrıldım “Uyuk (ve) Katun (ırmaklarının suladığı) yerimden ayrıldım” (Y_{YAZ} 3/4)

kuydaki kuñçuyumga adrıldım apam a “Obamdaki eşimden ayrıldım, ey atalarım!” (Y_{YAZ} 6/4)

kuyda kuñçuyumgaka⁹ özde oglumka adrıldım “Obadaki eşimden, vadideki çocuklarımdan ayrıldım” (Y_{YAZ} 7/4)

teñri élimke edgü kadaşım<ka> adrıldım “Kutlu yurdumdan (ve) iyi akrabalarımdan ayrıldım” (Y_{YAZ} 13/3)¹⁰

bodun ara bulgak üçün elig uyamga adrıldım esni “Halk arasında karışıklık (olduğu) için elli akrabamdan ayrıldım, ne yazık!” (Y_{YAZ} 15/1)¹¹

7 Aydın’ın *agı<lı>mga* şeklinde okuduğu kelimeyi *ağımğa* olarak okuyan Kormuşın, bu cümlelinin çevirisini “Altımdan (kelimesi kelimesine: iki ayağım altından) altmış at geöti” şeklinde vermiştir (Kormuşın 2016: 132).

8 *Töpüt üpede (?) birke tükendim e* cümlesindeki ilk sözcük Kormuşın tarafından *töp töpädä* biçiminde okunmuş, cümlelinin anlamı da “Zirvedeyken aniden tükeniverdim” biçiminde çevrilmiştir (Kormuşın 2017: 285). Ancak Aydın’a göre ilk sözcük *töpöt* yani ‘Tibet’ şeklinde dir. Ancak ikinci sözcüğün ne olduğuna dair bir belirsizlik söz konusu olduğundan satır bütünüyle ‘Tibet ülkesinde (?) öldüm’ biçiminde günümüz Türkçesine aktarmıştır (Aydın 2015: 177). Aydın, *birke* şeklinde geöen kelimeyi dizinde *bir* ‘bir’ +*ke* şeklinde vermiş olup *ke* ekini yönelme hâl eki olarak değerlendirmiştir. Kormuşın’e baktığımızda aynı kelime dizinde *birkä* şeklinde verilmiş olup kelimeye ‘birlikte, beraber’ anlamı yüklenmiştir.

9 *kuñçuyumgaka*: Kelime hakkındaki açıklamalar ve ayrıntılı bilgi için bkz. Kormuşın 2017: 234.

10 Kormuşın’ın eserinde bu bölüm *teñri élimke edgü kadaşım tapdım* biçiminde verilmiş olup “Tanrı koruyan devlete, iyi akrabalarıma hizmet ettim” biçiminde çevirisi yapılmıştır (Kormuşın 2016: 81) Yapılan çeviriye göre *datif* eki yine datif anlamı taşımakta olup ek nöbetleşmesi görülmemektedir. *Kadaşım* kelimesi yalın hâlde (nominatif) verilmiş olsa da Aydın’daki <*ka*> ekli *datif* anlamını taşımaktadır. Ayrıca Aydın’ın *adrıldım* olarak verdiği kelimeyi Kormuşın *tapdım* şeklinde vermiştir.

11 Kormuşın’ın eserinde E-15 (Çaa-Höl III) bölümü bulunmamaktadır.

uyur begimke adrılıtm uyur kadaşımka adrılıtm “Kudretli beyimden ayrıldım, kudretli akrabalarım^{dan} ayrıldım” (Y_{YAZ} 17/3)¹²

kuyda kunçuy[umka] adrılıtm esizim e “Obada eşimden ayrıldım, ne yazık!” (Y_{YAZ} 27/2-3)¹³

bagım bodunumka adrılıtm “Birleşik boylarımdan, halkımdan ayrıldım” (Y_{YAZ} 27/7)

elim ökünçünj e kalın yağıka kaymatın tegipen adrılıdm a yıta “Yurdum, pişmanlığın (ne pişmanlık!), güçlü düşmandan (geri) dönmeden saldırırken ayrıldım (öldüm), ne acı!” (Y_{YAZ} 28/2)¹⁴

bir yaşımta ataçımka adrındım “Bir yaşımda babacığımdan ayrıldım” (Y_{YAZ} 32/14)¹⁵

kök teñride küñge azdım esizim e “Mavi gökteki güneşten ayrıldım. Ne yazık!” (Y_{YAZ} 45/5)¹⁶

yéti yéğirmi yaşımta men teñri élimke kara boldum “On yedi yaşımda, kutlu yurdumdan ayrıldım (öldüm)” (Y_{YAZ} 147/1)¹⁷

özge uýalarına¹⁸ adrılmış “Diğer akrabalarından ayrıldı” (Krg_{TALAS} 2/5)

otuz oğlan sağdıçlarına adrılmış “Otuz oğlan muhafızlarından ayrılmış” (Krg_{TALAS} 11/2)

12 Kormuşın bu satırı *ujar qadınım üçün öldim ajıt-a içim jurçim* şeklinde okumuş anlamını ise “Asil ve mert beyimden ayrıldım, asil ve mert akrabalarım^{dan} ayrıldım” biçiminde vermiştir (Kormuşın 2017: 178).

13 Kormuşın bu satırı “Odalarında zevceler[im] (sizler^{den}) ayrıldım, ne yazık” biçiminde tercüme etmiştir (Kormuşın 2017: 74). Ablatif eki ayrı bir kelimeyle birlikte verilmiş olup anlam olarak aynı ifadeyi taşımaktadır.

14 Kormuşın bu satırı *atsar alp örtijizin utsar küc örtijizin ülig bört opa bars adırılım ajıt-u* şeklinde okumuş anlamını ise “[Avda] keskin okçu ve [güreşte] güçlü (bahadır) idiniz. Elig Bört Opa Bars, ayrılık ne acı!” biçiminde vermiştir (Kormuşın 2017: 94). Bu şekilde cümlede *datif eki*nden ve ekin nöbetleşme durumundan bahsedilemez.

15 Aydın E-32 (Uybat III) yazıtını 17 satır olarak göstermiş ve 17. satırın yukarıda görülen şekilde vermiştir. Kormuşın ise aynı yazıtı 15 satır olarak vermiş yukarıdaki cümleyi 11. satır olarak göstermiştir. *Datif eki* incelemesi açısından verilen örnekler kıyaslandığında örnekler arasında herhangi bir tutarsızlık bulunmasa da yazıtlar karşılaştırıldığında metnin birbirinden farklı okunma ve numaralandırılma durumu açıkça göze çarpmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kormuşın 2017: 132, Aydın 2015: 92.

16 Kormuşın bu satırı *kök teñridä küñgä azıdım üsizim-ä* şeklinde okumuş anlamını ise “Gökyüzünde güneşi göremez oldum, yazık bana!” biçiminde vermiştir (Kormuşın 2017: 245). Kormuşın’ın yaptığı çeviriye göre *kün* sözcüğüne gelen *gä datif eki* (yönelme hâl eki) belirtme hâl eki olan *akkuzatif ekini* karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

17 Kormuşın bu satırı “On yedi yaşımdan itibaren ilahi devletime hizmet ettim ve doymadım, ne acı!” şeklinde çevirmiştir. Aydın, *kara bol-* birleşik fiilinin anlamını cümlede ‘ayrılmak, ölmek’ olarak vermiş, Kormuşın ise *kara bol-* birleşik fiilini ‘hizmet etmek’ biçiminde tercüme etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kormuşın 2017: 283, Aydın 2015: 176.

18 Alimov’un yaptığı çeviriye göre ablatif anlamı taşıyan *uyalarına* ‘akrabalarından’ sözcüğünün yönelme durumu {+GA}’nın o dönemde ve muhitte +A’ya dönüşmesi sıra dışı bir durumdur. Burada bir yazım ya da okuma hatası da olabilir. Nitekim Hüseyin Namık Orkun’un sunduğu atlata buradaki a harfi *adrılmış* sözünde ilk ses olan [a] için de kullanılabilecek bir tarzda yazılmıştır. Onur Nizam’ın yaptığı “Eski Türkçede Çokluk ve Topluluk Yapıları” adlı yüksek lisans tezinde ise bu sözcüğün incelemesi; “*Talas II Yazıtında +LAR ekinin “sağdıç” ve “ıya” sözcüklerine geldiği görülmektedir. ıya kelimesi “akraba” anlamına gelmektedir. Ekin kelimeye kazandırdığı anlam, çokluk anlamıyla birlikte topluluk anlamıdır. İfadede ekten sonra 3. teklif kişi iyelik eki kullanılmıştır; “uyaları” ifadesinde ayrıca “+n” vasıta hali (instrumental) eki de kullanılmıştır*” biçimindedir (Nizam 2017: 83). Bu açıdan bakılacak olursa Orkun ve Nizam’ın verdiği bilgilere göre cümlelerin çevirisi “Diğer akrabalarıyla ayrıldı” biçiminde olmalıdır. O halde cümle örneği *Yönelme Hâl Ekinin (Datif) Ayrılma Hâl Eki (Ablatif) Yerine Kullanılması* başlığı altında değil de *Yönelme Hâl Ekinin (Datif) Vasıta Hâl Eki (Instrumental) Yerine Kullanılması* başlığı altında incelenmelidir.

3. Yönelme Hâl Ekinin (Datif) İlgî Hâl Eki (Genitif) Yerine Kullanılması

Ad görevindeki sözcüğün taşıdığı kavramın başka bir kavrama bağlanması durumuna “İlgî Hâli (Genitif)” adı verilir. Türkçede bu durum -ın (-in, -ün, -un; -nin, nın, -nun, -nün) ekiyle kurulur (Hatiboğlu, 1972: 116). Aşağıda Yenisey Yazıtları’nda geçen yönelme hâl ekinin ilgi hâl eki ile nöbetleşme örnekleri sunulmuştur:

ben teñri élimke élçisi ertim “Ben kutlu (aziz) yurdumun elçisi idim” (Y_{YAZ} 1/2)¹⁹
kañım bodun begiye ög[e] “Babam boy beyinin ögesidir” (Y_{YAZ} 59/3)²⁰

4. Yönelme Hâl Ekinin (Datif) Yalın Hâl (Nominatif) Yerine Kullanılması

İsmi herhangi bir ek almamış olduğu hâle “Yalın Hâl (Nominatif)” adı verilmektedir. Türkçede bu durumda takı (ek) bulunmaz. Aşağıda Yenisey Yazıtları’nda geçen yönelme hâl ekinin yalın hâl eki ile nöbetleşme örneği sunulmuştur:

[yéti] yégirmi yaşında süledim élimke ewim “On yedi yaşında ordu sefer ettim yurdum (ve) evim barkım (için)” (Y_{YAZ} 96/2)²¹

Sonuç

Türkiye Türkçesinde eklerin kendi görevleri dışında birbiri yerine kullanılmasına hâl eki nöbetleşmesi adı verilmektedir. Birbiri yerine kullanılan bu ekler cümlede, yerine kullanıldığı ekin anlamını taşımaktadır. Hâl yahut durum eki olarak belirtilen ve Türkiye Türkçesinde dokuz adet bulunan hâl eklerinden yönelme (datif) hâl ekinin diğer durum ekleriyle *nominatif hâl (yalın hâl)*, *genitif hâl (ilgi hâli)*, *lokatif hâl (bulunma hâli)*, *ablatif hâl (uzaklaşma hâli)*, *direktif hâl (yön gösterme)* nöbetleşmesi ve ele alınan metinlerdeki nöbetleşme örnekleri makalemizde sunulmuştur. İncelenen metinler bakımından bütünlük sağlama amacıyla Altay Yazıtları da taranmış fakat yapılan inceleme sonucunda bu yazıtlarda hâl eki nöbetleşmesi (yönelme hâli ekinin başka bir hâl eki görevinde kullanılması bakımından) örneğine rastlanmamıştır.

Metinlerdeki okuma ve yorum farklılıkları karşılaştırılmış, temel aldığımız eserle karşılaştırılan eser arasındaki çeviri farkları nedeniyle nöbetleşme durumuna ters düşen örnekler dipnot şeklinde sunulmuş, eksik metinler eldeki mevcut metinlerle karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak E-41 (Hemçik-Çirgak) ve E-13 (Çaa-Höl I) yazıtı Kormuşin 2017’de bulunmadığından Kormuşin 2016’dan faydalanılmış, E-15 (Çaa-Höl III) yazıtı Kormuşin’in iki eserinde de bulunmadığından Aydın’da bulunan E-15 (Çaa-Höl III) yazıtındaki nöbetleşme örneğinin karşılaştırılması yapılamamıştır.

19 Kormuşin bu satırı “Semavi devletime ben elçiydim” şeklinde çevirmiştir. *Datif ekinin* durumuna göre bakacak olursak ek çeviride yine yönelme anlamını vermekte olup herhangi bir ek nöbetleşmesi durumuna rastlanmamaktadır.

20 Aydın da Kormuşin de E-59 (Herbis Baari) yazıtını 9 satır olarak göstermiştir. Ancak Aydın’da 3. satır olarak gösterilen yukarıdaki cümle Kormuşin’de 1. satıra tekabül etmektedir. *Datif eki* incelemesi açısından verilen örnekler kıyaslandığında örnekler arasında herhangi bir tutarsızlık bulunmasa da yazıtlar karşılaştırıldığında metnin birbirinden farklı okunma ve numaralandırılma durumu açıkça göze çarpmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kormuşin 2017: 275, Aydın 2015: 130.

21 Kormuşin bu satırı .../i/: jégirmi:jaşında:sülädim:élimkâ:bökmädim biçiminde okumuş anlamına da “Ona altı (on yedi?) yaşından itibaren ordu yönettim. Devletime doymadım!” şeklinde vermiştir. *Datif eki* incelemesi açısından verilen örnekler kıyaslandığında Aydın’ın çevirisine göre *nominatif* (Yalın Hâl) durumuna geçen ek, Kormuşin’in çevirisine göre yine *datif eki* şeklindeki anlamını karşılamaktadır. Bunun dışında Aydın’ın *ewim* olarak okuduğu sözcüğü (Aydın 2015: 139) Kormuşin *bökmädim* biçiminde vermiştir (Kormuşin 2017: 169).

Kısaltmalar

AKDYT : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

bkz. : bakınız

Krg_{TALAS} : Kırgızistan Yazıtları, Alimov 2016

TDK : Türk Dil Kurumu

vb. : ve benzeri

Y_{YAZ} : Yenisey Yazıtları, Aydın 2015

Kaynakça

AYDIN, Erhan (2015). *Yenisey Yazıtları*, Konya: Kömen Yayınları.

AYDIN ÖZKAN, Işıl (2017). “Türkçede İstemi Değiştiren Anlamsal Süreçler”. *International Journal of Language Academy*, Volume 5/4 August 2017 p. 33 /46.

CROFT, William (2012). *Verbs: Aspect and Causal Structure*, Oxford: Oxford University Press.

DEMİRCİ, Kerim (2007). “Türkçedeki Hal Eki Nöbetleşmeleri Üzerine”. *Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi*, 126-139.

DOĞAN, Nuh (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

EDİSKUN, Haydar (1999). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ERDEM, Mevlüt (2015). “Türk Dillerinde Belirtme-Yönelme Durum Eki Değişmesi: Bir Değerlendirme”. *Türkbilg*, 2015/30: 167-186.

ERGİN, Muharrem (2008). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

FİLLMORE, Charles (2003). “Valency and Semantic Roles: The Concept of Deep Structure Case”. Ägel, Vilmos, (Ed.), *Dependenz und Valenz: ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung = Dependency and valency: an international handbook of contemporary research*, Berlin; New York: Walter de Gruyter. 457-475.

GÜRLEYEN, Şeyma (2017). “Kazak Türkçesi İle Türkiye Türkçesindeki A Sesiyle Başlayan Ortak Fillerin İstem Açısından Karşılaştırılması”. *International Journal of Social Sciences*, volume 1/2 2017 September p. 44-61.

HATİPOĞLU, Vecihi (1972). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, 2. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDYT. TDK Yay. 364.)

HENGİRMEN, Mehmet (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınları.

JOHANSON, Lars (1971). *Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des Türkeitürkischen Aspektsystems*, Upsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Turcica Upsaliensia, 1.

JOHANSON, Lars (1994). “Türkeitürkische Aspektotempora”, Thieroff, R., -J. Ballweg [Yayımlayan], *Tensesystems in European languages*, Tübingen: Linguistische Arbeiten 308: 247-266.

KAHRAMAN, Tahir (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDYT. TDK Yay. 654.)

KARA, Serdal (2018). “Tamlayan Ad Durumu Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(3), 1624-1642.

KORKMAZ, Zeynep (2000). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, 4. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDYT. TDK Yay. 598.)

KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDYT. TDK Yay. 827.)

- KORMUŞİN, İgor, Emine MOZİOĞLU, Risbek ALİMOV, Fikret YILDIRIM (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*, Ankara: BilgeSu Yayınları.
- KORMUŞİN, İgor (2017). *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları, Metinler ve İncelemeler* (Çev. Rysbek ALİMOV), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDYT. TDK Yay. 1232.)
- NALBANT, Mehmet Vefa (2018). “Çağatay Türkçesinde Görülen {+nI} İlgisi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine”. *Türkbilig*, 2018/36: 21-28.
- NİZAM, Onur (2017). *Eski Türkçede Çokluk ve Topluluk Yapıları*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- UĞURLU, Mustafa (2003). “Türkiye Türkçesinde “Bakış” (“Aspektotempora)”. *Türkbilig*, 2003/5: 124-133.